

УДК 78.071.2(477)Філімонов

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2020.128.215211>**ТАМІЛІНА І. Є.**

Таміліна Ілона Євгенівна — кандидат мистецтвознавства, музикознавець, провідний редактор відділу маркетингу Національної філармонії України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4245-8987>

iltamilina@gmail.com

© Таміліна І. Є., 2020.

МИКОЛА ФІЛІМОНОВ: ЕСКІЗ «ПОРТРЕТА» МИТЦЯ

Розглянуто життєвий шлях українського співака, композитора та педагога Миколи Миколайовича Філімонова (1884–1943), ім'я якого нині несправедливо забуто. Стаття є результатом тривалого джерелознавчого дослідження, спробою максимальної реконструкції життя та творчості митця на основі його листування, спогадів та коментарів сучасників, а також фактів зі знайдених архівних документів. Джерельною базою дослідження слугували документи особового фонду Миколи Філімонова, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Майже п'ятдесят років документи, що висвітлюють життя та творчу діяльність артиста, репресованого у 1930-ті роки, залишалися недоступними дослідникам. Саме цей прикрий факт став мотивацією для написання статті. Документи з історією арештів та допитів співака, які вдалося віднайти у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, дозволили виправити фактологічні помилки у довідкових джерелах, уточнити подробиці біографії та роки заслання митця. Подано коротку характеристику діяльності М. Філімонова як оперного артиста та камерного співака, педагога і композитора. Щоденникові записи сучасниці М. Філімонова — художниці І. Хорошунової, як і окремі архівні документи, відтворюють складні умови реальності часів, за яких жив музикант. Як додаток до статті, створено та надано перелік творів М. Філімонова, написаних ймовірно у 1930–1942 роки. Віднайти документальні свідчення про діяльність митця в інших архівах України (Харків, Дніпро, Житомир) та Латвії (Рига) — містах, з якими частково пов'язане його життя, — на жаль, поки що не вдалося.

Ключові слова: реконструкція, архівні документи, історія української культури першої половини ХХ століття, діяльність Миколи Філімонова.

Постановка проблеми. Сто років тому, особливо у 1920–1930-ті роки, Микола Філімонов був відомий як оперний та камерний співак, композитор і педагог. Про це свідчать його рукописи, нотні автографи, фотографії, особисті документи, листи, переклади — усе, що збереглося...

Архівні документи та свідчення сучасників дають змогу реконструювати життєвий шлях та творчий портрет Миколи Філімонова. Серед документів особового фонду митця, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України) під номером 347, є копія справи № 67093-ФП із Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ). Саме аркуші цієї справи дозволяють деталізувати біографію артиста, зокрема уточнити дату, коли його було репресовано.

«Детективною» є вже сама історія створення фонду М. М. Філімонова у ЦДАМЛМ України. У 1971 році український історик, архівістка та краєзнавиця

Людмила Проценко¹, яка була першим директором цієї установи й спеціалізувалася на вивченні документів репресованих митців, прийняла документи Миколи Філімонова від завідувачки бібліотеки Київської державної консерваторії Ради Сабадаш. Як саме архівні документи Миколи Філімонова потрапили до дружини композитора та диригента Степана Сабадаша, на цей момент невідомо.

Огляд останніх публікацій. Ім'я Миколи Філімонова згадують у наукових розвідках Олена Зінкевич, Тетяна Сітенко, Михайло Стефанович та Кіра Шамаєва. У кількох довідкових джерелах виявлено фактологічні помилки². Окремих досліджень, присвячених вивченню творчості Миколи Філімонова, не знайдено.

Мета статті — реконструювати життєвий шлях та творчий портрет співака, композитора та педагога Миколи Філімонова, максимально узагальнивши фрагментарні свідчення, знайдені на цей момент.

Виклад основного матеріалу.

*«Як смерті крила морок землю криє,
В душі встають вже привиди страшні.
Душа так лине в ту страшну блакить,
А жах ночний порив її гнітить.
Та ось і ти, о зіронько прекрасна,
Як сяєш ти — так дивно і так ясно.
Жахливий морок від тебе біжить.
Світліє все, ясніш небес блакить.
Зоре вечірня, чарівна, ти — щастя серця, ти — весна.
Тяжкі неси зітхання їй,
Думок владарці дорогій.
О, зоре дальня, зоре мила,
Дарма твій світ, в душі — могила...»³.*

Цей вірш Микола Філімонов написав у Києві 14 травня 1930 року, майже за пів року до арешту та заслання...

Відомо, що митець народився у Житомирі, потім кілька років (до 1890-го) жив у Луцьку з батьками⁴. Але більша частина життя співака пов'язана саме з Києвом: після смерті батьків, з шестирічного віку, Микола та його молодша сестра⁵ виховувалися сестрами батька — киянками Варварою Березовською та Катериною Опацькою.

¹ Проценко Людмила Андріївна (1927–2000) — донька видатного українського флейтиста Андрія Федоровича Проценка (1902–1984), заслуженого артиста УРСР (від 1946 р.), професора (від 1954 р.) кафедри духових інструментів Київської консерваторії імені П. І. Чайковського, учениця відомої оперної співачки Марії Едуардівни Донець-Тессейр (1889–1974).

² Лисенко І. М. Філімонов Микола Миколайович // Лисенко І. М. Словник співаків України. Київ : Рада, 1997. С. 310; Філімонов Микола // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 11 т. / гол. ред. В. Кубійович. Т. 9. Львів : Молоде життя, 2009. Ст. 3508.

³ Філімонов М. М. «Як смерті крила морок землю криє...». Вірш. Уривок. Автограф // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 27. Арк. 1.

⁴ М. Філімонов був позашлюбним сином інтендантського чиновника Миколи Васильовича Філімонова (?–1890) та Ганни Михайлівни Козубської (?–1886), рано залишився сиротою. Про це читаємо у Протоколі допиту звинуваченого М. Філімонова від 14 грудня 1930, що зберігається в Галузевому державному архіві СБУ (Справа № 67093-ФП, т. 444. Арк. 12). Про батьків М. Філімонова не знайдено детальної інформації.

⁵ Ім'я, дата народження та доля сестри митця невідомі. Померла у 1900-ті роки.

Документи допитів зі справи № 67093-ФП із ГДА СБУ свідчать про те, що М. Філімонов багато часу в дитинстві проводив на дачі Марії Редькіної¹.

Свідчень про музичну освіту Миколи не знайдено. Можна припустити, що переїхавши до Києва, він мав приватні заняття з музики². 1902 року, закінчивши гімназію, вступив на фізико-математичний факультет Університету Святого Володимира, але перейшов на юридичний факультет, навчання на якому завершив 1909 року. У цей час юнак віддавав багато часу заняттям зі співу.

Бурхлива на той час атмосфера мистецького життя Києва сприяла професійному і творчому становленню молодого співака. Його друзями, як зазначено в одному з протоколів допитів, були композитор Ілля Віленський, мистецтвознавець Дмитро Ревуцький, диригент Лев Штейнберг, інші відомі артисти, поважні кияни. На звороті однієї зі світлин, де Микола Філімонов відображений разом із колегами — М. Дашевською, М. Донцем, М. Донець-Тессейр, Р. Ельвовою, М. Карасиком, К. Михайловим, Н. Нагуліною, Н. Шпіллер та ін., можна прочитати дарчий напис: *«Милому товарищу по искусству Николаю Николаевичу Филимонову в память моего юбилея. 30/V 1935 год. Киев. А. Н. Шперлинг»*³ (див. фото 1).

В особовому фонді співачки Зої Гайдай, що зберігається в ЦДАМЛМ України, знайдено нотний рукопис пісні «Лодыри и кот» Миколи Філімонова на слова Самуїла Маршака, з дарчим написом співачці: *«Глубокоуважаемой Зое Михайловне от её восторженного почитателя. Н. Филимонов. 1937»*⁴.

Двадцять років життя Микола Філімонов присвятив **оперній сцені**. У 1907–1927 роках він був солістом оперних театрів Іркутська (сезон 1909/1910 рр.), Харкова (приблизно у 1910–1913 рр.), Риги (1914–1916 рр.), Катеринослава (приблизно у 1922–1925 рр.) та Києва (сезони 1907/1908, 1913/14, 1916–1922 рр., 1925–1927 рр.).

У вересні 1909 року М. Філімонов перебував в Азії. У листі до тітки Катерини Василівни Опацької він пише про своє рішення поїхати до Іркутська: *«...с 8-го было несколько разговоров; теперь я отдаюсь на волю провидений и еду в Иркутск. Может быть скоро вернусь в Киев... Выхлопочите мне, тетички, паспорт на основании диплома. Когда приеду, буду телеграфировать и попрошу перевести по телеграфу деньги. Крепко целую. Всегда Ваш Коля»*⁵.

У сезон 1909/1910 років Микола Філімонов співав в Іркутському оперному театрі. У фонді співака збереглася фотографія диригента Сільвіо Барбіні з дарчим написом артисту (див. фото 2)⁶.

¹ Редькіни — друзі родин Березовських та Опацьких, далекі родичі Миколи Філімонова. На жаль, цей факт відіграє фатальну роль у долі митця. Див.: Протокол допиту звинуваченого М. Філімонова. 14 грудня 1930. Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП, т. 444. Арк. 13 зв.

² Точної інформації немає. У кінці 1880-х та у 1890-ті роки в Києві діяли «Курси початкової музичної освіти», які відкрила З. І. Худякова (від 1887 р.); музична школа М. А. Тутковського (від 1893 р.); музична школа Ф. М. Блуменфельда (у 1893–1898 рр.) та ін.

³ ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 46. Арк. 1, 1 зв. Шперлінг Олександра Миколаївна (1868–1943) — оперна співачка, випускниця Московської консерваторії, одна з фундаторів кафедри сольного співу Київської консерваторії.

⁴ Ноти з дарчим написом автора. Рукопис. Рос. мовою // ЦДАМЛМ України. Ф. 147. Оп. 1. Од. зб. 272. Арк. 1.

⁵ Лист М. М. Філімонова до К. В. Опацької. 1909, б/д. // Там само. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 2.

⁶ Фотографія С. Барбіні із дарчим написом. 28 лютого 1910 року // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 48. Арк. 1-2.

На початку ХХ століття Сільвіо Барбіні був однією з центральних постатей музично-театрального життя Іркутська. Але починав свою виконавську кар'єру С. Барбіні саме в Києві, у 80-тих роках ХІХ століття. Перші кроки диригента кийська критика характеризувала досить стримано, часом із різкими зауваженнями. Так, наприклад, про виконання опери «Євгеній Онегін» Петра Чайковського під його орудою читаємо: *«Оркестр под управлением г. Барбини сух и прозаичен до чрезвычайности, притом отличается ещё необыкновенной торопливостью; он стушевывает все выдающиеся места партитуры, оркестровая сторона которой отделана автором с такой любовью. Как грубо и резко, а вместе с тем и неритмично, звучит, например, плясовой хор крестьян в первом действии, прелестный эпизод чтения письма исполняется в таком быстром темпе, что он проходит видимо в качестве какого-то досадного приключения, с которым лишь бы скорее развязаться. К тому же арфа ни разу не попадала со своим единственным аккордом на такт. Патетическое оркестровое послесловие второй картины было идеально свободно от всех предписанных автором оттенков: капельмейстер начал и кончал его при той же степени скорости и силы звука, отсчитал одним словом, известное количество равных взмахов палочки, а что там делалось в оркестре, это все равно. Метроном мог бы с успехом дирижировать данный отрывок по такой методе. Из великолепного полонеза остается на нашей сцене только одно заключение, начало, середина выкидываются вон. Экосез также не существует для Киева, хотя он давно прибавлен автором и способствует значительно к оживлению и формальной пропорциональности предпоследней картины»*¹.

Концертний сезон 1914/1915 років Микола Філімонов провів у Ризі, де працював у театрі, що знаходився на Бастіонному бульварі². У листі до Катерини Опацької він пише: *«Дорогие тетишки! Может быть не удеру из Риги, если пообещают дать что-нибудь интересное <...> Комната у меня прекрасная, удобная, хорошо обставленная, а плачу я за нее с двумя самоварами 18 рублей. Правда, до комизма дешево! В Москве за эту комнату взяли рублей 50-60 <...> Пою Елецкого, Черевички, Майскую ночь. Дирижер умилен знанием партий. Вот, если бы хорошо спеть!..»*³ Судячи з наступного листа до Катерини Опацької, артист залишився у Ризі й наступного сезону (1915/16 рр.): *«...Пишу сие после приятнейшей ванны за стаканом чаю. Сегодня был колоссально трудный день, часов 5 занятий и собственные спевки Черевички. Полезность моя теперь явственней. Пожалуйста, тетишки, когда станет чуть теплее, пришлите моё пальто, и по 2 пары белья...»*⁴.

Зберігся лист Миколи Філімонова до Варвари Василівни Березовської (без дати), як одне із свідчень його артистичного життя у Києві, де артиста запросили співати в оперному театрі ще студентом університету (1907): *«Сегодня пою Онегина, и очень трушу, т.к. чувствую себя плоховато. Страшно горжусь, что дирекция признала возможным это. Голос сильно утомлён, но надеялся отдохнуть немного,*

¹ Чечотт В. Б/н. // Киевлянин. 1888. № 211. 30 сентября. С. 1.

² У 1912–1915 роках існувала перша постійна латвійська оперна трупа, яку сформував Павулс Юрджан. Першою прем'єрою була опера «Євгеній Онегін» П. Чайковського. Пізніше трупа отримала назву «Латвійська опера». Можна припустити, що Микола Філімонов був артистом цієї трупи.

³ Лист М. М. Філімонова до К. В. Опацької. 1915 // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 3.

⁴ Там само. Арк. 4.

вот почему не приехал сам сказать Вам это. Тетя Варя! Вы все-таки приходите и купите афишу. Это, таким образом, мои последние “гастроли”. Целую Вас крепко. Ваш Коля.

П. С. После оперы приходите за кулисы и поедем на Подол»¹.

Окремі світлини та інші документи засвідчують виступи Миколи Філімонова на оперній сцені: це фотографія в ролі Ріголетто з однойменної опери Дж. Верді, нотний рукопис партії Андріашева з першої картини опери-сатири «Андріашіада» М. Лисенка², рукописні уривки оперних номерів: речитатив Карася («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського), арія Осміна («Викрадення із сералю» В. А. Моцарта) та Папагено («Чарівна флейта» В. А. Моцарта), дует Дон Жуана і Лепорелло («Дон Жуан» В. А. Моцарта)³. Михайло Стефанович зазначає, що Микола Філімонов виконував також партію Чорта в опері «Черевички» П. Чайковського, поставлений у Київській опері 15 листопада 1918 року українською мовою⁴ (див. фото 3).

Як **камерний співак**, Микола Філімонов виступав протягом усього життя. У складеному митцем репертуарному списку можна знайти твори М. Глінки (романс «Как сладко с тобою мне быть» на слова П. Риндіна), рукописи українських, білоруських, чеських та інших народних пісень, творів багатьох зарубіжних та українських композиторів (Л. ван Бетховена, Ф. Ліста, Г. Вольфа, П. Чайковського, А. Шенберга, Ю. Мейтуса та ін.). Рукописи, що збереглися, свідчать про перекладення співаком текстів декількох творів українською мовою («Черв'як» та балади «Лісовий цар» Ф. Шуберта, «Черв'як» О. Даргомижського та ін.). В особовому фонді М. Філімонова зберігається також вокальна партія чотирьох пісень з циклу «Дев'ятнадцять пісень для голосу з фортепіано» (ор. 74) Ф. Шопена на слова С. Вітвицького, А. Міцкевича, Ю. Залеського, З. Красинського. Три пісні з цього циклу перекладені російською мовою відомою оперною співачкою, поеткою і перекладачкою О. Сантагано-Горчаковою⁵.

Привертає увагу лист невстановленої особи (за підписом «М. К.») від 28 липня 1912 року, в якому йдеться про планування концерту Миколи Філімонова у місті Кобеляки Полтавської губернії: *«Дорогой Николай Николаевич! Очень рада, что приедете. Сегодня получила телеграмму Вашу. Устроителям я уже сказала и они в восторге. Пришлите по почте Ваши ноты мне, чтобы аккомпаниаторша безукоризненно могла бы их выучить и приезжайте ну так числа 10, значит 9 выезжайте. Хорошо было б выставить Ваш портрет в оперном костюме, пришлите с нотами. На*

¹ Лист М. М. Філімонова до В. В. Березовської. 1915, б/д. // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 29. Арк. 3.

² Лисенко М. В. «Андріашіада». Опера-сатира в 3 картинах. Лібрето М. П. Драгоманова, М. П. Старицького. Партія Андріашева з першої картини. Рукопис // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 1–4.

³ Уривки вокальних партій музичних творів, які виконував М. Філімонов. Рукопис, нім., рос. та укр. мовами [1907–1942] // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 1–7.

⁴ Партію Оксани виконувала К. Д. Воронець, Солохи — М. М. Скибицька, Вакули — М. В. Микиша, Чуба — М. І. Донець, Голови — В. М. Лубенцов та Дяка — Г. Внуковський. Див.: Стефанович М. П. Київський театр опери та балету УРСР ім. Т.Г. Шевченка. Історичний нарис. Київ : ДВОММЛ УРСР, 1961. С. 62.

⁵ Ф. Шопен. «Mein Gelierter» (№ 8), «Der Krieger» (№ 10), «Melancholie» (№ 13), «Dei Hemkehr» (№ 15) з циклу «19 пісень для голосу з фортепіано» (ор. 74) на слова С. Вітвицького, А. Міцкевича, Ю. Залеського, З. Красинського; №№ 10, 13, 15 в перекладі російською мовою О. Сантагано-Горчакової. Вокальна партія. Друк. [не пізніше 1917] // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1–4.

Вашем месте я устроила бы потом самостоятельный концерт. Условия для самостоятельного концерта, кажется, будут для Вас выгодны, потому что члены городского сада со всех артистов берут половину сбора за все <...>, так что Вам риску не будет. Приедете, то сами об этом поговорите. Важно, что приедете, Вас услышат 12 и конечно, понравитесь очень. До свиданья, М. К.»¹

Тетяна Сітенко наводить факт участі М. Філімонова разом із оперними співаками Є. Мусатовою-Кульженко, Є. Долиніним та А. Антонович у концерті під назвою «Вечір дитячої пісні», що відбувся 11 березня 1916 року і «*привернув увагу слухачів до маловідомої сфери творчості російських композиторів*»². Співак виконав «байки в особах» «Слон і Моська» та «Кіт і Повар» В. Рєбікова.

Кіра Шамаєва, оцінюючи стан концертного життя Києва в 1920–1930-ті роки, писала про Миколу Філімонова як про митця, який був «*одним из наиболее активных музыкантов, сыгравшим выдающуюся роль в концертной жизни города. <...> оперный певец, человек широкой эрудиции, знаток литературы и поэзии, переводивший и сам писавший стихи, Н. Н. Филимонов был певцом музыкальной культуры, тонким исполнителем огромного камерного репертуара. Вся концертная деятельность посвящалась музыкантом служению широкой слушательской аудитории, пропаганде в ее среде богатств камерной музыки*»³. Підтвердженням цих слів є свідчення рецензента «Української музичної газети» від 14 січня 1926 року: «*20 грудня Культком Академії Наук влаштував концерт з творів німецьких класиків (Шуберт, Шуман) в українському перекладі (Д. Ревуцького, Рильського, Загула). У вступному слові було схарактеризовано творчість Шуберта і Шумана. Артист Філімонов вдало виконав коло 2-х десятків романсів. Фортепіанну партію провадив т. Владимирський. Таке ознайомлення слухачів з чужоземною музикою треба найширше вітати*»⁴.

У довідкових джерелах зазначено, що Микола Філімонов 1933 року (до 1937 року) був репресований і перебував на засланні⁵. Насправді вказані роки не відповідають дійсності: Філімонова заарештовували двічі 1930 року.

За архівними документами ГДА СБУ, перший арешт відбувся 15 жовтня 1930 року через непорозуміння і за 27 днів після арешту М. Філімонова відпустили. Ордер на обшук перед другим арештом було видано 7 грудня 1930 року; 8 грудня 1930 року митця арештовано Київською оперативно-слідчою групою ДПУ УРСР за звинуваченням у членстві в нелегальній військово-офіцерській бойовій контрреволюційній організації, що ставила за мету повалення Радянської влади в Україні (слідча справа зберігається під назвою «Весна»).

Саме такі свідчення дав знайомий М. Філімонова — Костянтин Григорович Лаврентьєв, який, нібито, «завербував» артиста. У своєму свідченні від 16 грудня

¹ Лист невстановленої особи до М. М. Філімонова. 1912 // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 1.

² Сітенко Т. В. Київські сторінки творчої біографії Є. Мусатової-Кульженко // Науковий вісник Київського Національного Університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенко-Карого. Київ, 2019. Вип. 25. С. 159.

³ Концертная жизнь Киева 1919–1932 гг. // Из прошлого советской музыкальной культуры : сб. ст. Москва : Сов. композитор, 1982. Вып. 3. С. 89–154.

⁴ «Українська музична газета». 1926. 14 січня // ЦДАМЛМ України. Ф. 12. Оп. 2. Од. зб. 14. Арк. 1 зв.

⁵ Філімонов Микола // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 11 т. / гол. ред. В. Кубійович. Т. 9. Львів : Молоде життя, 2009. Ст. 3508.

1930 року Микола Філімонов зазначив, що знає сім'ю Лаврентьєвих ще з дитинства, від перших днів життя у Києві. Варвара Василівна (тітка співака) та її чоловік Антон Іванович Березовські були близькими друзями цієї родини. Знав він і Костянтина: «...как ничтожного человека, как по отзываам его родных, так и по мнениям моих родных, которые уверяют, что он всегда был не чист на руку и известен случай, когда он просил А. И. Березовского одолжить деньги для умирающей матери, которая живехенькая пришла через день-два к Березовским и, узнав, глубоко возмущалась этой мерзостью <...>. Так как я всегда был абсолютно далек от политических вопросов и мало разбирался в них, будучи поглощен своей специальностью и завален актерской работой, разговоров специально на политические темы не вел и не веду...»¹. Микола Філімонов вказав також, що він розлучений і мешкає у будинку на розі вулиць Хорива та Волоської (буд. № 28, кв. 2)².

У виписці показань Костянтина Лаврентьєва від 6 грудня 1930 року є короткий опис зовнішності Миколи Філімонова: «круглолиций, лицо в бородавках, сильный заика, знаком с ним лет 15»³. Потім були свідчення від 16 січня 1931 року: «Филимонова Николоя Николаевича я знаю несколько лет. Мне известно, что он являлся наследником хутора Редькиной <...>. С Филимоновым часто встречался в лесу на охоте. Сам он не охотился, но ходил часто через лес с хутора к трамваю. В одну из таких встреч я, зная его антисоветские настроения, стал говорить с ним об организации. После разговора с ним у меня сложилось мнение, что Филимонов всегда готов будет подержать то или иное контрреволюционное выступление против Советской власти...»⁴.

Судова Трійка при Колегії ОДПУ (Об'єднане державне політичне управління) 4 лютого 1931 року прийняла постанову, за якою Миколу Філімонова було засуджено «до десяти років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за статтями 54/2 (Збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд, захоплення влади в центрі або на місцях з тією самою метою, і, зокрема, щоб силоміць відірвати від СРСР і окремої союзної республіки будь-яку частину її території) та 54/11 (Організаційна діяльність щодо підготування або вчинення контрреволюційних дій, участь в організації, утвореній для контрреволюційних дій) Кримінального Кодексу УРСР»⁵ (див. фото 4). Доказів, які б доводили обґрунтованість висунутого звинувачення, у справі не було. Тим не менше лише 13 липня 1989 року Прокуратурою УРСР Миколу Філімонова було реабілітовано⁶.

Микола Філімонов відбував покарання у першому відділенні Сиблагу ОДПУ в м. Марпінську (Західний Сибір). У справі зберігаються свідчення К. Лаврентьєва на М. Філімонова, анкети та протоколи допитів співака, який винним себе не визнавав:

¹ Протокол допиту звинуваченого М. Філімонова. 14 грудня 1930 р. // Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 13 зв.

² Анкета на арештованого. Без дати // Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 7а.

³ Витяг зі свідчень К. Г. Лаврентьєва. 06 грудня 1930 р. // Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 6.

⁴ Виписка зі свідчень К. Г. Лаврентьєв. 16 січня 1931 р. // Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 7.

⁵ Таміліна І. Є. Передмова // Філімонов Микола Миколайович : український оперний співак, композитор, музичний педагог // ЦДАМЛМ України. Фонд № 347. Опис № 1 справ постійного зберігання. С. 4.

⁶ Заключение в отношении Н. Н. Филимонова по материалам уголовного дела №51834, т. 444 от 13 июля 1989 г. // Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 39.

«Следователю киевского отделения ГПУ, т. Неугомонному. — Не чувствую за собой абсолютно никакой вины, убедительно прошу Вас, т. следователь, возможно скорее разобрать мое дело. Состояние мое резко ухудшается, старый грипп опять обострился. Как певец гибну совершенно безвинно. Хронический бронхит — это полная потеря трудоспособности голоса навсегда. Прошу вызвать меня возможно скорее»¹. Справу було переглянуто, й на основі протоколу засідання Судової Трійки при Колегії ОДПУ УРСР від 4 січня 1934 року Миколу Філімонова достроково звільнили з Сиблагу (Сибірський виправно-трудоий табір НКВС СРСР), а 19 лютого 1934 року він виїхав вже до Києва².

У 1930–1940-і роки митець мешкав по вулиці Леоніда П'ятакова (від 1937 року — Панаса Саксаганського) у будинку № 102, квартира 35, де були жахливі побутові умови. Артист постійно звертався до різних інстанцій, щоб йому виділили окреме житло: «...занимаю угол у вдовы скрипача Рогового — С. А. Роговой с 11-летним сыном. ...Вещи мои и значительная часть библиотеки находится у разных знакомых, приходит в негодность и пользоваться ими нельзя... Комната маленькая, сплошь заваленная хозяйскими вещами, ноты и книги грудями лежат на стульях, даже ширмы поставит некуда, так что ни одной секунды нет покоя. Если добавит к этому, что комната проходная, получается невыносимое положение. Все это сильно мешает научно-педагогической деятельности, часто совершенно исключает возможность готовиться к своему разнообразному и тонкому труду и страшно отражается на здоровье...»³.

У 1930-ті роки, за документами, на утриманні М. Філімонова була тітка, 85-річна Варвара Березовська. Жінка літнього віку, безперечно, додатково обтяжувала життя співака. Зберігся лист до музиканта від одного з друзів (підпис не розібрати): «Как тяжело было читать о той обстановке, в которой Вы живете и о том, как человека преобразует старость. Бедная Варвара Васильевна, но ведь она ничего не осознает и не понимает, как тяжело Вам с ней. Приходится очень сожалеть, что в эти последние годы жизни мы так далеко. Если бы жили в одном городе, конечно, разделили бы с Вами заботы о бедной старушке...»⁴.

Архівні документи свідчать про те, що після повернення із заслання, у 1934–1935 роках, Філімонов-співак провів тематичні концерти в Університеті культури, організував цикл виступів в Авіа-Технікумі, Авіа-Інституті, Цукровому інституті та ін. у Києві, концерти-лекції у Жмеринському будинку культури Червоної Армії (сезон 1933/1934 років), у Київській державній філармонії (сезон 1938/1939 років) і навіть мав записи, здійснені відомою на той час фірмою «Грамофон».

Як **педагог** Микола Філімонов працював у Київському музично-драматичному інституті імені Миколи Лисенка (1927–1930), у Київському театральному інституті (1938–1941) та у Київській консерваторії (1934–1935, 1939–1940, 1941–1942).

¹ Заява М. Філімонова. Без дати. Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 24.

² Довідка №316/665 від 27 січня 1934 р. // Галузевий державний архів СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 30.

³ Документи про отримання житла: заяви, страхова квитанція., 1935 та 1939 // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 40. Арк. 1, зв.

⁴ Лист невстановленої особи до М. М. Філімонова [1930-ті роки] // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 3.

Збереглися рукописи методичних нотаток М. Філімонова про виховання голосу студентів-співаків — зошит «Думки та спів» (під номером III) та «Робочий план з виховання голосу»¹. Судячи із записів, їх автор був дуже прискіпливим викладачем, мав індивідуальний підхід до кожного студента, іноді сам акомпанував під час занять.

Свідченнями успішної педагогічної роботи співака є також листи від його учнів. Зокрема, це лист С. Казимиренка, написаний 21 червня 1934 року (тобто через декілька місяців після повернення М. Філімонова із заслання). С. Казимиренко на той час працював інспектором в Обласному Відділі Народної Освіти по самодіяльному мистецтву у Дніпропетровську. Про свої успіхи, про запрошення М. Філімонова до Дніпропетровська він писав вчителю: *«Дорогой и незабвенный Николай Николаевич! Вы не представляете себе как я обрадовался, узнав о том, что Вы уже живете в Киеве. Мало этого, мне передал Левицкий, что Вы переключились на работу хормейстера и даже женились (чему я не верю), а если так — поздравляю. Мне так хочется Вас видеть, дорогой Николай Николаевич, ведь Вы так много мне дали в смысле постановки голоса и хотя я и не оперный певец, но все же Ваши фа диез и соль (что Вы мне дали) приносят мне большую пользу... Я жду от Вас весточки, Николай Николаевич, если не уедете на курорт, приеду к Вам заниматься на месяц во время отпуска. Вы так много пережили, Ник. Ник., так закалили себя, что теперь должны жить долго-долго. Если есть желание устроиться профессором пения в Днепрпетровском Музтехникуме, я все меры принял бы, чтобы помочь Вам в этом. Напишите мне об этом. Условия тут могут быть таковы: учеников сколько хотите, иметь будете ставку в 300 руб., частные уроки и подрабатывать по клубам как артист. В общем, до тысячи свободно. Жду от Вас письма, Николай Николаевич. Крепко жму Вашу руку. Желаю счастья и здоровья. До скорого свиданья. Ваш ученик С. Казимиренко»*².

Маємо також колективний лист учнів Миколи Миколайовича, написаний олівцем — скоріше за все, на швидку руку (дата — 17 листопада 1938 р.), з якого дізнаємося про запланований з нагоди 35-річчя творчої діяльності митця концерт: *«Дорогой Николай Николаевич! Мы, Ваши ученики и поклонники Вашего мастерства, приветствуем Вас и благодарим за доставленное наслаждение в сегодняшнем концерте <...>. Желаем долгих лет и здоровья. Надеемся услышать Ваше прекрасное пение в день Вашего XXXV-летия, которое будет большой радостью для всех почитателей Вашего таланта. Сделано Вами много, дорогой Николай Николаевич, много в поднятии культуры и ознакомлении общественности родного города с лучшими образцами музыкальной литературы. Работайте долгие годы с такой же энергией и пользой для всех на благо нашей Родины. Ваш опыт Вы передаете своей смене с радостью и большим участием. Сердечное Вам спасибо. Шандро, Раевская, Буяльская, Аркадакская, Ефимова, Савицкая, Бушман, Вильчинская и др.»*³.

¹ В оригіналі: «Мысли и пение. Тетрадь III», «Робочий план по воспитанию голоса». Методические записки для работы со студентами Киевского театрального института и Киевской государственной консерватории. Автограф, машинопис. Зошит, розрізнені аркуші // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 28. Арк. 1-22.

² Лист С. Казимиренка до М. Філімонова від 21 червня 1934 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 1, 2.

³ Колективний лист Аркадакської, Буяльської, Вільчинської, Раевської та інших учнів та шанувальників М. М. Філімонова (на честь 35-річчя його творчої діяльності) // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 39. Арк. 1, 2.

Творчий доробок Філімонова-**композитора** представлено жанрами вокальної музики. Багато творів збереглися у чорновому й чистовому варіантах. Зокрема, він створив сцени з двох незавершених опер «Прекрасная гречанка и отвергнутый Филлимон» (речитатив и Largo, opera-comique), «Серенада Яши из неначатой оперы “Рая” (слова не Пушкина, музыка не Чайковского, а Н. Филимонова)», романси «Песня о еже» (1934, на слова В. М. Інбер), «О чём в тиши ночей» (1938, на слова О. М. Толстого, присвячено Тетяні), «Дума» (на слова композитора, присвячено В. В. Б., 16 січня 1934), а також обробки народних пісень (українських, російських, грузинських, єврейських та ін.) для голосу та фортепіано. У деяких рукописах вокальних творів автор тексту не вказаний, тож композитор писав музику зокрема й на власні вірші¹ (див. фото 5).

Під час роботи з нотними рукописами М. Філімонова звертають на себе увагу деякі цікаві деталі: у творі «Ночное» приваблює примітка автора щодо запозичення двох останніх тактів з «Пісні про блоху» М. Мусоргського. На останній сторінці рукопису обробки української народної пісні «Закувала зозуля» зазначено, що 31 січня 1938 року твір було підписано до друку². Утім, друковані видання творів М. Філімонова поки що знайти не вдалося.

У 1941 році український композитор, колега Миколи Філімонова, Петро Глушков робив технічні зауваження до обробок єврейських та українських пісень Миколи Миколайовича і у своєму висновку зауважив: *«Все 19 песен в обработке Н. Н. Филимонова являются интересными и оригинальными, хотя средства для гармонизации не очень разнообразны... Надо отметить лаконичность музыкальной мысли, подчеркнутый юмор и выразительные краски, которыми умело пользуется автор...»*³.

Останні роки життя Миколи Філімонова були найтрагічнішими, оскільки збіглися з періодом окупації Києва під час Другої світової війни⁴. Деталі зафіксовані у щоденнику художниці-оформлювача Ірини Олексіївни Хорошунової (запис від 8 березня 1942 року): *«Слушали вчера лекцию-концерт в институте Лысенко. Пел Филимонов. Его пение доставляло удовольствие. Живет он в комнате, где замерзает вода и все же поет...»*⁵. А ще — у п'ятницю, 4 грудня 1942-го: *«В консерватории холод и полная деморализация. Кто приходит на работу, кто не приходит... Все сидят в единственно теплой комнате — буфете. Нюся и Леонора Павловна пекут там картошку и варят кашу Филимонову. Он уже месяца два лежит в больнице, повредил себе ногу, ему сделали операцию, и он лежит там без всякой помощи. Собрали ему педагоги денег. Теперь деньги закончились, и Нюся внесла предложение каждому принести что-нибудь из того, что он ест, раз в 20 дней...»*⁶.

¹ Див. додаток до статті: Перелік творів М. М. Філімонова, написаних у 1930–1942 роки.

² У квітні 2013 р. студентка третього курсу НМАУ ім. П. І. Чайковського Марія Вінцеська (клас заслуженої артистки України Ірини Семененко) виконала цю пісню в обробці М. Філімонова на конференції, присвяченій 90-річчю Музею театральнo-музичного та кіномистецтва.

³ Глушков П. Т. Технічні зауваження до обробок М. М. Філімонова, варіанти. Копія, машинопис. 22 січня 1941 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 1-6.

⁴ Детальніше про це див: Зінькевич О. С. Музика у вогні. Консерваторія в окупованому Києві (19.09.1941–06.11.1943) // Критика. 2015. Число 11–12. С. 22–27.

⁵ Щоденник Ірини Хорошунової. Цит. за виписками О. Зінькевич з її дозволу // Особистий архів О. С. Зінькевич.

⁶ Там само.

Фото 1. Фото з дарчим підписом О. М. Шперлінг на звороті (М. Філімонов стоїть перший праворуч).

Фото 2. Сільвіо Барбіні (1910 р.).

Фото 3. М. Філімонов у ролі Ріголетто. 1920-ті роки¹.

¹ ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1.

Микола Філімонов помер у лікарні, яка нині знаходиться поблизу метро «Університет» (Київська міська клінічна лікарня № 18), в окупованому Києві... Читаємо про це у щоденниковому записі Ірини Хорошунової від 17 січня 1943 року: *«Вчера и сегодня подряд двое похорон. Вчера хоронили певца профессора Филимонова. Сегодня Влад. Ал. Саблина. Филимонов умер от ужасных условий, в которых сейчас люди в больницах... Лежал он в университетской клинике... Когда закрыли консерваторию, только Элеонора Павловна и Нюся ходили к нему, носили какую-то еду и старались его не забывать... Больницы теперь не отапливаются, не кормят больных совсем...»*¹.

Таким непростим, сповненим постійних випробувань, виявилось життя Миколи Миколайовича Філімонова. Де саме поховано митця в Києві, на жаль, невідомо.

Висновки. Спираючись на архівні документи, у статті відновлено та деталізовано факти життя та творчості українського співака, композитора та педагога Миколи Філімонова, ім'я якого дотепер залишається несправедливо забутим. Введено до наукового обігу особисте листування митця, перелік його творів, інші архівні документи. Запропонована лише перша спроба відтворення «портрета» митця. Звісно, цей «ескіз» можна і необхідно доповнювати новими біографічними подробицями — зокрема, про дитинство артиста, про його виконавську роботу як камерного та оперного артиста (включаючи окремі творчі сезони, репертуар співака, відгуки преси тощо), композиторський доробок (хоча б на основі творів, що збереглися в архівах). Окремим напрямом дослідження може стати діяльність Миколи Філімонова як педагога у мистецьких закладах Києва в 1920-ті — 1940-ві роки.

ПЕРЕЛІК ТВОРІВ МИКОЛИ ФІЛІМОНОВА, НАПИСАНИХ У 1930–1942 РОКАХ²

1. Прекрасная гречанка и отвергнутый Филимон. Речитатив и ларго [1930–1942].
2. Серенада Яши из неначатой оперы «Рая». Слова не Пушкина, музыка не Чайковского, а Н. Филимонова [1930–1942].
3. «Сравнение». Слова [Филимонова], посв. Е. В. Б.
4. «Ночное». Слова [Филимонова], посв. Г. Ф. Рожку.
5. «Было у тещеньки», присв. М. О. Грінченку.
6. «Маркитантка». Слова П. Беранже. б/д.
7. «Та орав Семен». Варіант «Та орав мужик».
8. «Дума». Слова [Филимонова], посв. В. В. Б. 16. 01. 1934.
9. «Песня о еже». Слова Веры Инбер. 1934.
10. «Лодыри и кот» на слова Самуїла Маршака 1930-ті.
11. «Petit valse triste». Объявление в газете «Большевик». 13 травня 1937.
12. «Закувала зозуленька». 4 червня 1937, присв. Іді Віленській
13. «Ой, біда нам». Не повністю. 1937, посв. Іді Віленській і Шапіро.
14. «О чем в тиши ночей». Слова А. Толстого, посв. Танюше. 1938.
15. «Чобіт». Объявление в газете. 1938.
16. «Старофранцузская баллада» (пародия на тему «Жил-был у бабушки серенький козлик»). 1938.
17. «Четыре капуцина». Слова П. Беранже. 1938. Киев.

¹ Щоденник Ірини Хорошунової. Цит. за виписками О. Зінькевич // Особистий архів О. С. Зінькевич.

² Перелік творів склала авторка статті. Нотні рукописи М. Філімонова, окрім пісні «Лодыри и кот» на слова Самуїла Маршака, див.: ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 15–26.

18. «Ловкость лап». Слова В. Моголь. Июнь 1938.
19. «Сулико». Перевод Т. Сикорской. 1938.
20. «Діду мій». 1939.
21. «Di baleboste geit arajn» («Хозяйка мастерской»). Біла Церква. 1936–1937.
22. «Di madam Rabinovic» gejt arajn (зб. М. Я. Береговського, № 21). 1937.
23. «Песня без слов». Талановитому Йосі присвячую цю єврейську пісню. 1938.
24. «Vu bistu geven» («Где ты была»). 1939.
25. «Нох шабес имирцешен». 1939.
26. «Еврейская народная песня». 1940 (из сборника, стр. 446).
27. «Застольная песня». Слова А. С. Пушкина. 1941.
28. «Что в имени тебе моем». Слова А. С. Пушкина. 1941.
29. «Юморески». Текст А. С. Пушкина. 1941.
30. «Когда голубыми глазами». Слова Г. Гейне. 1941.
31. «Моя быть может последняя песня». Слова [Филимонова]. [1941–1942].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

1. Українська музична газета. 1926. 14 січня. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Ф. 12. Оп. 2. Од. зб. 14. Арк. 1 зв.
2. Филимонов Н. Лодыри и кот. Пісня на слова С. Маршака. Ноти з дарчим написом автора. Рос. мовою. Рукопис // ЦДАМЛМ України. Ф. 147. Оп. 1. Од. зб. 272. Арк. 1.
3. Фотографія Миколи Філімонова у ролі Ріголетто з однойменної опери Дж. Верді // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1.
4. Уривки вокальних партій музичних творів М. Філімонова. Рукопис нім., рос. та укр. мовами [1907–1942] // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 1–7.
5. М. В. Лисенко. Андриашада. Опера-сатира в 3 картинах. Лібрето М. П. Драгоманова, М. П. Старицького. Партія Андриашева з 1-ї картини. Рукопис // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 1–4.
6. Ф. Шопен. «Mein Gelietter» (№8), «Der Krieger» (№10), «Melancholie» (№ 13), «Dei Nemkehr» (№15) з циклу «19 пісень для голосу з фортепіано» (op. 74) на слова С. Вітвицького, А. Міцкевича, Ю. Б. Залеського, З. Красиньського; №№ 10, 13, 15 в перекладі російською мовою О. О. Сантагано-Горчакової. Вокальна партія. Друк. [не пізніше 1917] // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1–4.
7. М. Філімонов. «Як смерті крила морок землю криє...». Вірш. Уривок. Автограф // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 27. Арк. 1.
8. Мысли и пение. Тетрадь III; Рабочий план по воспитанию голоса. Методические записки для работы со студентами Киевского театрального института и Киевской государственной консерватории. Автограф, машинопис. Зошит, розрізнені аркуші // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 28. Арк. 1–22.
9. Лист М. М. Філімонова до В. В. Березовської. 1915, б/д // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 29. Арк. 3.
10. Лист М. М. Філімонова до К. В. Опацької. 1909, б/д // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 2, 3, 4.
11. Лист невстановленої особи до М. М. Філімонова. 1912 // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 34. Арк. 1, 3.
12. Документи про отримання житла: заяви, страхова квитанція. 1935 та 1939 // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 40. Арк. 1, зв.
13. П. Т. Глушков. Технічні зауваження до обробок М. М. Філімонова. Варіанти. Копія, машинопис. 22 січня 1941 // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 1–6.

14. Фотографія М. М. Філімонова разом із М. О. Дашевською, М. І. Донцем, М. Е. Донець-Тессейр, Р. Н. Ельвоною, М. В. Карасиком, К. М. Михайловим, Н. Ф. Нагуліною, О. М. Шперлінг, Н. Д. Шпіллер та іншими під час святкування ювілею О. М. Шперлінг. На звороті — дарчий напис О. М. Шперлінг М. М. Філімонову від 30 травня 1935 р. // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 46. Арк. 1, 1 зв.
15. Фотографія С. Барбіні із дарчим написом від 28 лютого 1910 року // ЦДАМЛМ України. Ф. 347. Оп. 1. Од. зб. 48. Арк. 1.
16. Виписка зі свідчень Лаврентьєва Костянтина Григоровича. 06 грудня 1930. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 6.
17. Виписка зі свідчень Лаврентьєва Костянтина Григоровича. 16 січня 1931. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 7.
18. Анкета на арештованого. Без дати. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 7а.
19. Протокол допиту звинуваченого М. Філімонова. 14 грудня 1930. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП, т. 444. Арк. 12, 13, 13 зв.
20. Заява М. Філімонова. Без дати. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 24.
21. Виписка з протоколу № 12/197. 04 лютого 1931. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 27.
22. Довідка №316/665 від 27 січня 1934. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 30.
23. Заключение в отношении Н. Н. Филимонова по материалам уголовного дела № 51834, т. 444 от 13 июля 1989. ГДА СБУ. Справа № 67093-ФП. Т. 444. Арк. 39.
24. Таміліна І. Є. Передмова // Філімонов Микола Миколайович : український оперний співак, композитор, музичний педагог. ЦДАМЛМ України Фонд № 347. Опис № 1 справ постійного зберігання. С. 3–7.
25. Хорошунова І. Щоденник. Рукопис. Особистий архів О. С. Зінькевич.

ЛІТЕРАТУРА

26. Зінькевич О. Музика у вогні. Консерваторія в окупованому Києві (19.09.1941–06.11.1943) // Критика. 2015. Число 11–12. С. 22–27.
27. Лисенко І. М. Филимонов Микола Миколайович // Лисенко І. М. Словник співаків України. Київ : Рада, 1997. С. 310.
28. Сітенко Т. В. Київські сторінки творчої біографії Є. Мусатової-Кульженко // Науковий вісник Київського Національного Університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенко-Карого. Київ, 2019. Вип. 25. С. 156–163.
29. Стефанович М. П. Київський театр опери та балету УРСР імені Т. Г. Шевченка. Історичний нарис. Київ : ДВОММЛ УРСР, 1961. С. 62.
30. Філімонов Микола // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 11 т. / гол. ред. В. Кубійович. Т. 9. Львів : Молоде життя, 2009. Ст. 3508.
31. Шамаєва К. И. Концертная жизнь Киева 1919–1932 гг. // Из прошлого советской музыкальной культуры. Москва : Сов. композитор, 1982. Вып. 3. С. 89–154.
32. Чечотт В. Б/н. // Киевлянин. 1888. № 211. 30 сентября. С. 1.

REFERENCES

ARCHIVAL DOCUMENTS

1. Ukrainian Music Newspaper [*Ukrainska muzychna hazeta*]. January 14, 1926. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 12. Inventory 2. Unit of keeping 14. Paper 1 [in Ukrainian].
2. M. Filimonov. Lazis and cat. The song to the words by S. Marshak [*Lodyri i kot. Pisnia na slova S. Marshaka*]. Sheet music with author's gift inscription. Manuscript. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLAU]*. Fond 147. Inventory 1. Unit of keeping 272. Paper 1 [in Russian].

3. M. Filimonov as Rigoletto from the opera of the same name by G. Verdi [Fotografiia Mykoly Filimonova u roli Riholetto z odnoimennoi opery Dzh. Verdi]. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 1 Paper 1.

4. Excerpts from vocal parts of musical works performed by M. Filimonov. [Uryvky vokalnykh partii muzychnykh tvoriv M. Filimonova]. Manuscript. [1907–1942]. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine. [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 2. Paper 1–7 [in German, Russian, Ukrainian].

5. M. Lysenko. Andriashiada. Opera-satire in 3 pictures. Libretto by M. Drahomanov, M. Starytsky Andriashchev's party from the 1st picture. [Andryashyada. Opera-satyra v 3 kartynakh. Libreto M. P. Drahomanova, M. P. Starytskoho. Partiia Andriashcheva z 1-yi kartyny]. Manuscript. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 3. Paper 1–4 [in Russian].

6. F. Chopin. «Mein Gelierter» (№8), «Der Krieger» (№10), «Melancholie» (№13), «Dei Hemkehr» (№15) from the series «19 Songs for Voice with Piano» (op. 74) on words by S. Vitvytsky, A. Mickiewicz, Yu. Zaleski, Z. Krasynsky; №№ 10, 13, 15 translated into Russian by O. Santagano-Gorchakova. [F. Shopen. «Mein Gelierter» (№8), «Der Krieger» (№10), «Melancholie» (№13), «Dei Hemkehr» (№15) z tsyklu «19 pisen dla holosu z fortepiano» (or. 74) na slova S. Vitvytskoho, A. Mitskevycha, Yu. B. Zaleskoho, Z. Krasynskoho; №№ 10, 13, 15 v perekladi rosiiskoiu movoiu O. O. Santahano-Horchakovoi]. Vocal part. Printing. [not later than 1917]. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 7. Paper 1–4 [in Russian].

7. M. Filimonov. As the death of the wings of darkness covers the earth [*Iak smerti kryla morok zemliu kryie*]. Verse. Passage. Autograph. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 27. Paper 1 [in Ukrainian].

8. Thoughts and singing. Notebook III; Work plan for voice education. Methodical notes for working with students of the Kyiv Theater Institute and the Kyiv State Conservatory [Mysli i penie. Tetrads' III; Rabochij plan po vospitaniju golosa. Metodicheskie zapiski dlja raboty so studentami Kievskogo teatral'nogo instituta i Kievskoj gosudarstvennoj konservatorii]. Autograph, typescript. Notebook, scattered sheets. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 28. Paper 1–22 [in Russian].

9. Letter of M. Filimonov to V. Berezovskaya (1915). *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping. 29. Paper 3 [in Russian].

10. Letter M. Filimonov to K. Opatska (1909). *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping. 30. Paper 2, 3, 4 [in Russian].

11. Letter of an unidentified person to M. Filimonov (1912). *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 34. Paper 1, 3 [in Russian].

12. Documents on obtaining housing: applications, insurance receipt. (1935, 1939). *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 40. Paper 1 [in Russian].

13. P. Glushkov, Technical comments on the processing of M. Filimonov, options [*Tekhnichni zauvazhennia do obrobok M. M. Filimonova*]. Copy, typescript, January 22, 1941. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukraine]*. Fond. 347. Inventory 1. Unit of keeping 43. Paper 1–6 [in Russian].

14. Photograph, where M. Filimonov was together with M. Dashevskaya, M. Donets, M. Donets-Tesseir, R. Elvova, M. Karasyk, K. Mikhailov, N. Nagulina, A. Sperling, N. Spiller and others during the celebration of the anniversary of A. Sperling. On the back there is a gift inscrip-

tion to A. Shperling to M. Filimonov dated May 30, 1935. [Fotografiiia M. M. Filimonova razom iz M. O. Dashevskoiu, M. I. Dontsem, M. E. Donets-Tesseir, R. N. Elvovoiiu, M. V. Karasykom, K. M. Mykhailovym, N. F. Nahulinoiu, O. M. Shperlinh, N. D. Shpiller ta inshymy pid chas sviatkuvannia yuvileiu O. M. Shperlinh. Na zvoroti — darchyi napys O. M. Shperlinh M. M. Filimonovu vid 30 travnia 1935]. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukrainy]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 46. Paper 1, 1 stars. [in Ukrainian].

15. S. Barbini. Photo with a gift inscription [Fotografiiia S. Barbini iz darchym napysom]. February 28, 1910. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [CSAMLA Ukrainy]*. Fond 347. Inventory 1. Unit of keeping 48. Paper 1 [in Ukrainian].

16. Extract from the testimony of K. Lavrentyev [Vypyska zi svidchen Lavrentieva Kostiantyna Hryhorovycha]. December 6, 1930. *Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine [SSA of SSU]*. Case № 67093-FP. Vol. 444. Paper. 6 [in Russian].

17. Extract from the testimony of K. Lavrentyev [Vypyska zi svidchen Lavrentieva Kostiantyna Hryhorovycha]. January 16, 1931. *Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine [HDA SBU]*. Case № 67093-FP. Vol. 444. Paper 7 [in Russian].

18. Questionnaire for the arrested [Anketa na areshetovanoho]. Dateless. *Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine. [SSA of SSU]*. Case № 67093-FP. vol. 444. Arc. 7a. [in Russian].

19. Protocol of interrogation of the accused M. Filimonov [Protokol dopytu zvyuvachenoho M. Filimonova]. December 14, 1930. Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine [HDA SBU]. Case № 67093-FP. Vol. 444. Papers 12, 13, 13 stars. [in Russian].

20. Statement of M. Filimonov [Zaiava M. Filimonova]. Dateless. *Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine [SSA of SSU]*. Case № 67093-FP. vol. 444. Paper. 24 [in Russian].

21. Extract from the protocol № 12/197 [Vypyska z protokolu № 12/197]. February 4, 1931. *Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine. [SSA of SSU]*. Case № 67093-FP. Vol. 444. Paper 27. [in Russian].

22. Reference № 316/665 [Dovidka №316/665]. January 27, 1934. *Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine [SSA of SSU]*. Case № 67093-FP. Vol. 444. Paper 30 [in Russian].

23. Opinion against M. Filimonov on the materials of the criminal case № 51834, vol. 444 of July 13, 1989. [Zakljuchenie v otnoshenii N. N. Filimonova po materialam ugolovnoho dela № 51834, t. 444 ot 13 ijulja 1989]. *Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine [SSA of SSU]*. Case № 67093-FP. Vol. 444. Paper 39 [in Russian].

24. Tamulina, I. Preface [Peredmovia]. Filimonov Mykola Mykolayovych: Ukrainian opera singer, composer, music teacher [Filimonov Mykola Mykolayovych: ukrainskyi opernyi spivak, kompozytor, muzychnyi pedagog]. *State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine [SAMLAU]*. Fond № 347. Inventory № 1 sprav postiinogo zberigania, pp. 3–7 [in Ukrainian].

25. Khoroshunova I. Diary [Shchodennyk]. Manuscript. *Personal archive of E. Zinkevych*. [in Russian].

LITERATURE

26. Zinkevich, O. (2015). Music on fire. Conservatory in occupied Kyiv (September 19, 1941 — November 6, 1943) [Muzyka u vohni. Konservatoriia v okupovanomu Kyievi (19.09.1941–06.11.1943)]. *Criticism [Krytyka]*. Number 11–12, pp. 22–27 [in Ukrainian].

27. Lysenko, I. [1997]. Fylymonov Mykola Mykolaiovych [Fylymonov Mykola Mykolaiovych]. *Dictionary of singers of Ukraine [Slovnnyk spivakiv Ukrainy]*. Kyiv: Rada, p. 310 [in Ukrainian].

28. Sitenko, T. (2019). Kyiv pages of the creative biography of E. Musatova-Kulzhenko [Kyivski storinky tvorchoi biohrafii Ye. Musatovoi-Kulzhenko]. *Scientific Bulletin of the Kyiv National University of Theater, Film and Television named after I. K. Karpenko-Karyi [Naukovyi visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenko-Karoho]*. Kyiv, Issue 25, pp. 156–163 [in Ukrainian].

29. Stefanovich, M. (1961). *Kyiv Opera and Ballet Theater of the USSR. T. G. Shevchenko. Historical essay [Kyivskiy teatr opery ta baletu URSR im. T. H. Shevchenka. Istorychnyi narys]*. Kyiv: DVOMML URSR, p. 62 [in Ukrainian].

30. Filimonov Mykola. *Encyclopedia of Ukrainian Studies [Entsyklopediia ukrainoznavstva]* (2009), ch. ed. V. Kubiyovych. Lviv, Vol. 9. Page 3508 [in Ukrainian].

31. Shamayeva, K. (1982). Concert life of Kyiv in 1919–1932 [Koncertnaja zhizn' Kieva 1919–1932 gg.]. *From the past of Soviet musical culture [Iz proshlogo sovetskoj muzykal'noj kul'tury]*. Moscow: Sovetskiy kompozitor, Issue 3, pp. 89–154 [in Russian].

32. Chechott, W. (1888). [no title]. *Kyivlyanyn [Kievljanin]*, No. 211, 30 September, p. 1 [in Russian].

ТАМИЛИНА И. Е.

Тамилина Илона Евгеньевна — кандидат искусствоведения, музыковед, ведущий редактор отдела маркетинга Национальной филармонии Украины (Киев, Украина).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4245-8987>

iltamilina@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2020.128.215211>

НИКОЛАЙ ФИЛИМОНОВ: ЭСКИЗ «ПОРТРЕТА» ХУДОЖНИКА

Актуальность исследования состоит в необходимости возродить память об украинском артисте Николае Филимонове, имя которого сегодня забыто. В 1920-е годы его деятельность была в центре музыкальной жизни Киева, но географически не ограничивалась пределами Украины — певец выступал также в России и в Латвии. Возможно, одной из причин почти полного забвения музыканта стал факт того, что Николай Филимонов был репрессирован в 1930-е годы, как и многие другие представители украинской интеллигенции.

Цель статьи — реконструировать жизненный и творческий путь певца, композитора и педагога Николая Филимонова, максимально обобщив фрагментарные документальные свидетельства и воспоминания современников, найденные на данный момент.

Методология исследования предусматривает использование метода реконструкции творческой биографии (для восстановления жизненного пути, творческого портрета, выявления фактических ошибок в справочных источниках), а также — исторический, ретроспективный и системный анализ архивных источников, классификация и интерпретация фактов, их обобщение (для описания разных сфер деятельности артиста).

Результаты и основные выводы исследования. Максимально детализированы факты жизни и творчества Николая Филимонова. Введены в научный оборот личная переписка артиста, личные документы и портретные фотографии, комментарии, фотографии коллег, воспоминания современников артиста. Как дополнение к статье, представлен перечень его произведений, нотные рукописи которых сохранились в личном фонде из коллекции Центрального государственного архива-музея литературы и искусств Украины.

На данный момент предложена лишь первая попытка в воспроизведении «портрета» Николая Филимонова. Несомненно, этот «эскиз» можно и нужно дополнять биографическими подробностями — в частности, о детстве артиста, о его исполнительской работе как камерного и оперного артиста (анализируя отдельные творческие сезоны, репертуар певца, отзывы прессы и т. п.), композиторских опусах (хотя бы на основе произведений, сохранившихся в архивах). Отдельным направлением исследования может стать характеристика Николая Филимонова как педагога, работавшего в разных высших учебных заведениях Киева в 1920–1940-е годы.

Ключевые слова: реконструкция, архивные документы, история украинской культуры первой половины XX столетия, деятельность Николая Филимонова.

TAMILINA, ILONA

Tamilina Ilona — PhD of Art Criticism, Musicologist, Leading Editor of the Marketing Department at the National Philharmonic of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4245-8987>
iltamilina@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2020.128.215211>

MYKOLA FILIMONOV: SKETCH OF THE ARTIST'S "PORTRAIT"

The relevance of the study lies in the need to revive the memory of the Ukrainian artist M. Filimonov, whose name has been forgotten today. In the 1920^s his activity was at the center of the musical life of Kyiv, but geographically was not limited to the borders of Ukraine — the singer also performed in Russia and Latvia. Perhaps one of the reasons for the musician's almost complete oblivion was the fact that Filimonov was repressed in the 1930^s, like many other representatives of the Ukrainian intelligentsia.

Main objectives to reconstruct the life and career of the singer, composer, and teacher M. Filimonov. It was possible only with the documentary evidence and memoirs of contemporaries that have been found at the moment.

The methodology provides for the use of the reconstruction of a creative biography (to restore the life path and the creative portrait, to identify factual errors in reference sources), as well as a historical, retrospective and systematic analysis of archival sources, classification and interpretation of facts, their generalization (to describe various areas of the artist's activity).

Results and conclusions. Based on archival documents, the article reconstructs and maximally details the facts of the life and work of the Ukrainian singer, composer and teacher M. Filimonov. The artist's personal correspondence, personal documents and portrait photographs, comments, photographs of colleagues, memoirs of the artist's contemporaries have been introduced into scientific circulation. In addition to the article, a list of his works was drawn up, the music manuscripts of which were preserved in the personal fund from the collection of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine.

At the moment, only the first attempt at reproducing the «portrait» of M. Filimonov has been proposed. Of course, this "sketch" can and should be supplemented with biographical details — in particular, about the artist's childhood, about his performing work as a chamber and opera artist (considering individual creative seasons, the singer's repertoire, press reviews etc.), about his composer's opuses (although would be based on the works preserved in the archives). A separate area of research can be the characterization of M. Filimonov as a teacher in various institutions of Kyiv in the 1920^s–1940^s.

Keywords: reconstruction, archival documents, history of Ukrainian culture of the first half of the 20 century, the activity of Mykola Filimonov.